

ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

ΧΕΝΡΙ ΜΙΛΕΡ

Ο ΚΟΛΟΣΣΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΟΥΣΙΟΥ

και ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Πρόλογος Αλέξανδρος Αργυρίου

Μετάφραση Ιωάννα Καρατσαφέρη

ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ

Περιεχόμενα

ΔΙΚΗΝ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΣΕΛ. Θ'

Ο Κολοσσός του Μαρουσιού

ΣΕΛ. 1

Πρώτες εντυπώσεις από την Ελλάδα

ΣΕΛ. 309

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΡΙΑΣ

ΣΕΛ. 359

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΣΕΛ. 363

Δίκη ν προλόγου

Πρόλογος σε ένα πεζογραφικό έργο ούτε συνηθίζεται, ούτε και έχει νόημα. Το ίδιο το «έργο φαντασίας», όπως το λέμε, απευθύνεται αδιαμεσολάβητα στον αναγνώστη για να το κρίνει ανεπηρέαστος, με τη λογοτεχνική του παιδεία. Ωστόσο, προκειμένου για τον Κολοσσό του Μαρουσιού του Χένρι Μίλερ (Henry Miller, 1891-1980), έχει ενδιαφέρον να γνωσθούν κάποια περιστατικά που παραμένουν αφανή, συνέτρεξαν όμως τόσο καίρια, ώστε να μην έχουμε τελικά ακόμα ένα ταξιδιωτικό αφήγημα που αντιμετωπίζει την Ελλάδα ως τουριστικό περιβάλλον, αλλά μια ιδιότυπη περιδιάβαση στην ελληνική ανθρωπογεωγραφία, ένα τόσο ανιδιοτελές και ανυστερόβουλο παιχνίδι, που κανείς από τους συμβαλλομένους δεν φανταζόταν ότι θα προκύψει.

Αρχές της ζαβής χρονιάς 1939, όταν τα μηνύματα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου διαγράφονταν στον ορίζοντα, ο αμερικανός αυτός συγγραφέας που διέμενε τότε, όχι υπό ευνοϊκές συνθήκες, στο Παρίσι, αψηφώντας τους κακούς καιρούς, έρχεται στην Ελλάδα, έχοντας εξασφαλίσει τη φιλοξενία του άγγλου Λόρενς Ντάρρελ (Lawrence Durrell, 1912-1990), χωρίς να έχει ιδέα ούτε για την αρχαία γραμματεία αλλά ούτε και για τη σύγχρονη ελληνική λογοτε-

χνία. Αποφάσισε το ταξίδι του επηρεασμένος από τις περιγραφές μιας φίλης του, γοητευμένης από τις ελληνικές κλιματολογικές συνθήκες, και του γεννήθηκε η περιέργεια να τις γνωρίσει, περιδιαβάζοντας χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα, άγνωστος μέσα σε αγνώστους. Άλλωστε, ακόμα και εκείνοι που τυχαία συνάντησε και ήταν καλώς ενημερωμένοι περί μοντέρνας και μη λογοτεχνίας αγνοούσαν τόσο τον Μίλερ όσο και τον εικοσιεφτάχρονο Ντάρελ, που κατοικοέδρευε για άγνωστους λόγους στην Κέρκυρα. Η υπόθεση θα έμενε στην ιδιωτική αυτή σχέση, άλλαξε όμως μορφή και περιεχόμενο όταν, από σύμπτωση, ο Ντάρελ και ο Μίλερ συνάντησαν τον Γιώργο Κατσίμπαλη και, εξ αυτού ορμώμενοι, γνώρισαν τη συντροφιά του — Γιώργο Σεφέρη, Δ.Ι. Αντωνίου, Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, Κώστα Τσάτσο. Αυτός ο άνθρωπος που ερχόταν από το πουθενά, ο άγνωστος γι' αυτούς (και για πολλούς άλλους) αμερικάνος συγγραφέας, δεν μπορώ να αποφασίσω αν άλλαξε τα σχέδιά του επηρεασμένος από το περιβάλλον Κατσίμπαλη ή αν αυτός ήταν εκείνος που με την ανεμελιά του και τον αυθορμητισμό του τους επιβλήθηκε και τους έβγαλε από την καθημερινότητα μιας ανεπίγραφης δικτατορίας. Τείνω να υποθέσω ότι η σχέση εξελίχθηκε ως ισότιμη και με αυτό το σχήμα περπάτησε, με αγαθή συνέπεια να παρατείνει ο Μίλερ τη διαμονή του στην Ελλάδα περισσότερο απ' όσο είχε προγραμματίσει, έχοντας εισπράξει περισσότερα από όσα προσδοκούσε. Και τελικά έφυγε, πιεζόμενος από την αμερικανική πρεσβεία, που ήθελε να προστατεύσει τους υπηκόους της, όταν πλέον είχε αρχίσει ο πόλεμος, μάλλον όμως, απ' ό,τι ο ίδιος διατείνεται στον Σε-

φέρη, είχαν εκπληρωθεί οι λόγοι της παραμονής του. Κατά την αναχώρησή του πρόσφερε στον Γιώργο Σεφεριάδη (όπως τον ονομάζει, ως εάν έτσι εξέφραζε το θαυμασμό του) το τετράδιο με τις σημειώσεις που κρατούσε κατά τη διάρκεια των περιπλανήσεών του, ενώ στον Γιώργο Κατσίμπαλη παρέδωσε το αυτοβιογραφικό του άρθρο «Στοχασμοί για το γράψιμο». Το τετράδιο των σημειώσεων ήταν, μπορείς να πεις, μια χειρονομία καλής θελήσεως, ίσως όμως (κατ' οικονομίαν) να άφηνε την αίσθηση ότι εξοφλούσε (οριστικά) το κεφάλαιό του με την Ελλάδα. Οι σημειώσεις έμειναν αφανείς στα συρτάρια του Σεφέρη, αφού δεν υπήρχε εντολή να τύχουν δημόσιας χρήσης. Το άρθρο του όμως, τηρώντας προφανώς την επιθυμία του, το δημοσίευσε ο Κατσίμπαλης σε μετάφρασή του στο τελευταίο φύλλο του πρωτοποριακού εκείνου περιοδικού *Τα Νέα Γράμματα* (Ιούλιος-Δεκέμβρης 1939, τχ. 7-12, σ. 253-263) και διαβάστηκε από τους λίγους αναγνώστες που είχε ένα έντυπο συντηρούμενο στη ζωή μετά βαςάνων.

Ο Μίλερ, όπως εκ των υστέρων συνάγεται, δεν είχε κλείσει τους λογαριασμούς του με την Ελλάδα. Και χωρίς τις σημειώσεις του, που είχε εγκαταλείψει, αρχίζει να γράφει τις αναμνήσεις από το τελευταίο αυτό ταξίδι του, αναπλάθοντας πράγματα, πρόσωπα και παραστάσεις, μνήμης και λήθης σημαντικά. Οι αναμνήσεις αυτές θα πάρουν το σχήμα βιβλίου με τίτλο *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού*, που θα εκδοθεί το 1941 στο Λονδίνο. Ο Cyril Conolly, εκδότης του αγγλικού περιοδικού *Horizon*, κρίνοντας την ιδιαίτερη σημασία που είχε ένας ύμνος για μια υπόδουλη χώρα, η οποία αντιστεκόταν στο ναζισμό,

προτείνει στον διπλωμάτη και λόγιο Δημήτρη Νικολαρεΐζη να το παρουσιάσει. Τόσο όμως το βιβλίο του Μίλερ όσο και η κριτική περί αυτού θα παραμείνουν άγνωστα στην πολιορκημένη Ελλάδα.

(Και για να μην επανέρχομαι, η κριτική αυτή του Νικολαρεΐζη θα γίνει για πρώτη φορά γνωστή στην Ελλάδα το 1962, όταν ο εκλεκτικός αυτός συγγραφέας θα την περιλάβει στα *Δοκίμια κριτικής* του, στο επίμετρό τους. Επίσης άγνωστο παρέμενε ότι ένα αντίτυπο του βιβλίου που ο Μίλερ έστειλε τον Δεκέμβριο του 1941 στον Σεφέρη έφτανε μέσα στην κοσμοχλασιά στον αποδέκτη του το 1942, όπως με πληροφορεί ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος, πολλά περί αυτά γνωρίζων ανάμεσα στα οποία και την αλληλογραφία Σεφέρη-Μίλερ, που τότε αναπτύχθηκε.)

Σε ελληνικές φυλλάδες, για να συνεχίσω τις γραπτές ειδήσεις περί Μίλερ στα καθημάς, θα ξαναγίνει λόγος για τον Μίλερ και αργότερα, στο επίσης πρωτοποριακό περιοδικό *Κοχλίας*, όπου μεταφράζονται το κείμενό του «Via Dieppe-Newhaven», σε δύο συνεχόμενα τεύχη (Οκτώβριος 1946, τχ. 11, σ. 179-182· Νοέμβριος, τχ. 12, σ. 196-199), μαζί με ένα άλλο καθαρά αυτοβιογραφικό του κείμενο (ό.α., σ. 183-184, σε απόδοση Αλ. Καμπίτογλου) και την ως μελέτη «Σκιώδη μονομαχία» σε τρία συναπτά τεύχη (Μάιος 1947, τχ. 17, σ. 65-68, 78, Ιούνιος 1947, τχ. 18, σ. 92-94, Αύγουστος, τχ. 19, σ. 106-111, μετάφραση Ζωής Καρέλλη, Γιώργου Κιτσόπουλου).

Να ξαναέρθουμε στο 1939, και για να μην χρεωθεί ως αδικαιολόγητο ότι ο Μίλερ δεν ήταν γνωστός στην Ελλάδα ούτε και στους πιο ενημερωμένους περί τα τοιαύτα

λογίους, το γεγονός αυτό ίσχυε και στα μεγάλα πνευματικά κέντρα, είτε διότι τα έργα του ήταν απαγορευμένα είτε διότι η έκδοσή τους στη Γαλλία από μικρό εκδοτικό οίκο δεν είχε προβληθεί και δεν είχε επισημανθεί — δεν ήταν η μόνη περίπτωση. Ο καλός γνώστης της υπόθεσης Λόρενς Ντάρελ, μιλώντας ακόμη και το 1945, εξηγούσε τους λόγους:

Ο Χένρι Μίλερ παραμένει, για το μεγάλο αγγλικό και αμερικανικό κοινό, σχεδόν άγνωστος. Και σίγουρα δεν φταίει ο ίδιος γι' αυτό, παρά τον μεγάλο αριθμό των «ακατάλληλων» λέξεων που υπάρχουν στα τρία μεγάλα βιβλία του: *Τροπικός του Καρχίνου*, *Μαύρη Άνοιξη*, *Τροπικός του Αιγόκερω*. [...]

Φυσιολογικό ήταν ότι τα ολίγα κείμενά του που αναφέραμε ότι μεταφράστηκαν και δημοσιεύθηκαν σε περιοδικά μικρής κυκλοφορία για τον Μίλερ αποτελούσαν σταγόνες στον ωκεανό και δεν ήταν αρκετά για να τον ανασύρουν από την (τιμητική), λέμε, αφάνεια. Η κατάσταση άλλαξε το 1965, όταν κυκλοφόρησε ως βιβλίο τσέπης, από τις εκδόσεις Γαλαξίας, *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού*, σε μετάφραση του Αντρέα Καραντώνη από τη γαλλική της έκδοση. Η μετάφραση αυτή θα ανατυπωθεί άλλες δύο τρεις φορές από τον ίδιο, ιδιαίτερα προβεβλημένο οίκο. Μπορώ να υποθέσω πως δεν ήταν απλή σύμπτωση το ότι η έκδοση εκείνη, με την απήχηση που είχε, έφερνε στο προσκήνιο ένα συγγραφέα με έργο τόσο συνδεδεμένο με την Ελλάδα.

Όσο για τις σημειώσεις του, που εγκατέλειψε φεύγοντας ο Μίλερ, δεν τις είχε λησμονήσει και, όταν τις ανα-

ζήτησε, βρέθηκαν —ο Σεφέρης τηρούσε παραδειγματική τάξη στο αρχείο του— και τις εξέδωσε (1973) με τίτλο *Πρώτες εντυπώσεις από την Ελλάδα*, προτάσσοντας μια φωτογραφία του ποιητή, με τη λεζάντα *Seferis in his garden*. Η έκδοσή τους φανερώνει ότι και αυτές ανήκαν στο σώμα των έργων του. Στα καθήμας εκδόθηκαν από τη Νεφέλη το 1985, σε μετάφραση Βασίλη Βασικεχαγιόγλου, και ο εκδότης συμπεριέλαβε, ως βοηθήματα, τα άρθρα/εγκώμια «Ο ευτυχισμένος βράχος» του Λόρενς Ντάρρελ (1945) και «Ένας αμερικανός συγγραφέας γεννήθηκε» του Μπλεζ Σεντράρ (1935), σε μετάφραση Βερονίκη Δαλακούρα, με υποσελίδες σημειώσεις.

Η συνανάγνωση των δύο αυτών έργων είναι, όσο κρίνω, χρήσιμη, διότι παρά τις συμπτώσεις στα γεγονότα, πρόκειται για δύο διαφορετικά έργα που έκαστο υπακούει σε άλλη νομοθεσία. Το ένα είναι βιαστικό σημειωματάριο ενός προικισμένου γραφιά, ενός παρατηρητή. Το άλλο μια ανάπλαση με όλη την πρωτογενή στιβαρότητα.

Έπειτα από την έκδοση του Γαλαξία, που φαίνεται ότι έδρασε ως καταλύτης, άρχισαν διαδοχικά να εκδίδονται μεταφράσεις πολλών έργων του από μικρής επιφάνειας εκδοτικούς οίκους, συχνά φροντισμένες, όσο είδα, όμως δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το βαθμό της απήχυσής τους.

Ούτως ή άλλως, μια συστηματική επανέκδοση του έργου του καλύπτει μια ανάγκη, και επιβάλλεται να επιχειρηθεί, εάν και εφόσον οι επάλληλες μεταφράσεις θα υπακούουν σε κάποιες αρχές όχι αυστηρά φιλολογικές (που θα ήταν πληκτικές) αλλά διαφωτιστικές, με απο-

κλειστικό σκοπό να παρέχουν απαντήσεις στις εύλογες απορίες που γεννούν κάποια ονόματα, τόποι ή φράσεις που παρεμβαίνουν απρόοπτα στην αφήγηση, τα οποία και λειτουργούν ως κρυπτογραφικά, ενώ δεν είναι παρά πληροφορίες, λίγο πολύ γνωστές σε ευάριθμους αναγνώστες. Ωστόσο οι επεμβάσεις των επιμελητών οφείλουν να παρέχονται εκτός κειμένου και να παραμένουν στην επιλεκτική διάθεση του αναγνώστη, ενώ η μετάφραση του κειμένου να σέβεται τη μορφή της αγγλικής έκδοσης και να αποδίδει την εκδοτική βούληση του συγγραφέα.

Η αλήθεια είναι ότι το έργο του Μίλερ δεν συνδιαλέγεται ούτε και με τους άλλους, λίγο νεότερούς του, αμερικανούς συγγραφείς —παράξενο να πρωτοπορεί ένας πρεσβύτερος—, που και αυτοί με καθυστέρηση έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά: Χεμινγκουέι, Στάινμπεκ, Φόκνερ, Φιτζέραλντ, Ντος Πάσος, Κάλντγουελ. Στα χρόνια εκείνα, που ο Μίλερ περιδιάβαζε με έξω καρδιά την Ελλάδα, από τους σύγχρονους αμερικάνους μυθιστοριογράφους ήταν μεταφρασμένος, όσο θυμάμαι, με ολόκληρο έργο, μόνο ο Έρσκιν Κάλντγουελ με το *Στα καπνοτόπια*, που δημοσιευόταν σε συνέχειες στα *Νεοελληνικά Γράμματα* (1940), και, μεταγραμμένο θεατρικά, με τίτλο *Για ένα κομμάτι γης*, ανεβάστηκε από τον τότε νεοσύστατο θίασο του Κάρολου Κουν, αφήνοντας ανεξίτηλες εντυπώσεις. Αργότερα, από το 1945 και έπειτα, ακολούθησαν οι μεταφράσεις κυρίως των δύο πρώτων αμερικανών πεζογράφων, των οποίων τα έργα με τα θέματα και τη βατή γραφή τους αγαπήθηκαν από το ευρύ αναγνωστικό κοινό και επηρέασαν κάποιους έλληνες συγγραφείς.

Σήμερα ο Μίλερ δεν είναι ο μόνος συγγραφέας που

το έργο του παρουσιάζει προβλήματα πρόσληψης. Ιδιαίτερα μάλιστα, η απουσία κλασικής αρχιτεκτονικής οργάνωσης της ύλης του μπορεί να δυσκολέψει ακόμη και τους εθισμένους στα δύσκολα σημερινούς αναγνώστες. Το πασίγνωστα ειπωμένο «ο θυμός του ξακουστού Αχιλλέα», ως συνδετικός ιστός, δεν λείπει με διάφορους τρόπους και στις πιο νεωτερικές γραφές. Αντιθέτως ο Μίλερ εκφράζεται με αδιάλλακτο συνειρμικό λόγο στον οποίο συγχέονται τα πραγματικά με τα αυτοβιογραφικά στοιχεία. Αν αφεθεί κανείς στον ασπόνδυλο αφηγηματικό του οίστρο, χωρίς επιφυλάξεις λογικής κατηγορίας, το παιχνίδι του αποβαίνει γοητευτικό.

Και αν αυτό είναι ένα πρόβλημα που τίθεται μεν αλλά λύνεται ή όχι στο βαθμό που πείθει με τη θερμοκρασία της η γραφή του Μίλερ, από το να δώσουμε την άποψη οποιουδήποτε σοφού ή σοφιστή για την αξιοπιστία της ανορθόδοξης αυτής γραφής, κρίνω φρονιμότερο να αναζητήσουμε τις αντιλήψεις του ίδιου συγγραφέα επί του θέματος, στο εξομολογητικό εκείνο πρώτο άρθρο του «Στοχασμοί για το γράψιμο», το οποίο αναφέραμε ήδη ότι ο Χένρι Μίλερ το εμπιστεύθηκε στον Κατσίμπαλη, στο οποίο απαντά και σε άλλα πολλά ζητούμενα ως αυτοανακρινόμενος. Αντιγράφω από τη μετάφραση εκείνη του Κατσίμπαλη:

[...] Αρχίζοντας, μελέτησα μ' επιμέλεια το ύφος και την τεχνική εκείνων που κάποτε θαύμαζα και λάτρευα: Νίτσε, Ντοστογιέφσκι, Χάμσουν, ακόμα και τον Τόμας Μαν, που σήμερα τον παραμερίζω γιατί είναι ένας επιτήδειος κατασκευαστής, ένας εμπνευ-

σμένος βλάκας ή μπεχλιβάνης. Μιμήθηκα το κάθε ύφος, με την ελπίδα πως θα 'βρισκα το κλειδί για το μυστικό που με βασάνιζε: το πώς να γράψω. Στο τέλος έφτασα σ' ένα αδιέξοδο, σε μια απόγνωση και μια απελπισία που λίγοι άνθρωποι γνώρισαν, γιατί δεν υπήρχε κανένας διχασμός ανάμεσα στον εαυτό μου ως συγγραφέα και τον εαυτό μου ως άνθρωπο: ν' αποτύχω ως συγγραφέας σήμαινε ν' αποτύχω ως άνθρωπος. Και είχα αποτύχει. Κατάλαβα πως δεν ήμουν τίποτε —λιγότερο από τίποτε— μια μηδαμινή ποσότητα. [...]

[...] Μιλώ τώρα για Πραγματικότητα, αλλά ξέρω πως δεν μπορεί κανείς να τη φτάσει, τουλάχιστο με το γράψιμο. Μαθαίνω λιγότερα και καταλαβαίνω περισσότερα: μαθαίνω μ' ένα διαφορετικό, περισσότερο υποχθόνιο τρόπο. Αποκτώ ολοένα και πιο πολύ το χάρισμα της αμεσότητας. [...]

[...] Έχω πίστη στον άνθρωπο που γράφει, που είναι ο εαυτός μου, ο συγγραφέας. Δεν πιστεύω στις λέξεις, κι ας είναι συνταιριασμένες από τον πιο επιδέξιο άνθρωπο! Πιστεύω στη γλώσσα, που είναι κάτι πέρα από τις λέξεις, κάτι που οι λέξεις δίνουν μόνο την απατηλή εικόνα της. Οι λέξεις δεν υπάρχουν χωριστά, παρά μονάχα στις διάνοιες των λογίων, των γλωσσολόγων, των φιλολόγων κ.λπ. Οι λέξεις χωρισμένες από τη γλώσσα είναι νεκρά πράγματα και δεν προσφέρουν κανένα μυστικό. [...]

[...] Η επικοινωνία λοιπόν είναι δευτερεύουσα: το σπουδαίο είναι η διαίωνιση. Για να συμβεί αυτό χρειάζεται ένας μονάχα καλός αναγνώστης.

Αν είμαι ένας επαναστάτης, όπως έχει ειπωθεί, το είμαι ασυναίσθητα. Δεν είμαι σ' επανάσταση ενάντια στην παγκόσμια τάξη. «Αναστατώνω» καθώς είπε ο Blaise Cendrars για τον εαυτό του. [...]

Και ακόμα ένα απόσπασμα από την αυτοβιογραφία που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Κοχλίας* το 1946 και έχει το χαρακτήρα «άρθρων πίστewς»:

[...] Ποτέ δεν ήμουν μέλος σε κανένα σύλλογο, αδελφότητα, κοινωνική ή πολιτική οργάνωση. Σαν ήμουν νέος πηδούσα από τη μια εκκλησία στην άλλη — πρώτα Λουθηρανός, μετά Πρεσβυτεριανός, ύστερα Μεθοδιστής, κατόπιν Επισκοπαλιστής. Αργότερα παρακολουθούσα με μεγάλο ενδιαφέρον τις διαλέξεις του Μπαχάι Σέντερ και των θεοσοφιστών, των Νεοστοχαστών, των Αβδεντιστών της έβδομης Μέρας κ.ο.κ. Ήμουν εκλεκτικός και ασύδοτος. Οι Κουάκεροι και οι Μορμόνοι μου 'καναν εντύπωση για την ευθύτητα, την ευσυνειδησία και την αυτάρκειά τους. Έχω τη γνώμη πως είναι οι καλύτεροι Αμερικάνοι. [...]

[...] Από τα 1924 ως τα 1928 έγραφα πάρα πολλά διηγήματα και άρθρα, κανένα όμως δεν γίνηκε δεκτό. Στο τέλος τύπωσα τα γραφτά μου και με τη βοήθεια της δεύτερης γυναίκας μου τα πουλούσα από πόρτα σε πόρτα κι αργότερα στα ρεστοράν και στα νυχτερινά κέντρα. Σιγά σιγά αναγκάστηκα να ζητιανεύω στους δρόμους.

Μια αναπάντεχη τύχη μ' έφερε στην Ευρώπη, στα 1928, όπου έμεινα όλη τη χρονιά, γυρίζοντας σε διάφορα μέρη.[...]

[...] Στις αρχές του 1930 μάζεψα τα λεπτά για να ξαναγαυρίσω στην Ευρώπη, σκοπεύοντας να πάω ίσια στην Ισπανία, όμως δεν τα κατάφερα να πάω πέρα απ' το Παρίσι.

[...] Αφού έμεινα ένα χρόνο στο Παρίσι άρχισα τον *Τροπικό του Καρκίνου*, που το έχουν για το «πρώτο» μου βιβλίο. Γράφτηκε εδώ και κει, σε κάθε είδους χαρτιά, συχνά πίσω από παλιά χειρόγραφα. Όταν το 'γραφα είχα πολύ λίγες ελπίδες πως θα μπορούσα να το δω τυπωμένο. Ήταν μια πράξη απελπισίας. Ο εκδοτικός οίκος «Οβελίσκος», που τύπωσε το βιβλίο αυτό, μου άνοιξε διάπλατα την πόρτα για τον κόσμο. Μου χάρισε φίλους αμέτρητους και γνωριμίες απ' όλο τον κόσμο. [...]

Όσο για τις επιδράσεις... η πιο αληθινή επίδραση μου στάθηκε η ίδια η ζωή, ιδιαίτερα η ζωή των δρόμων που δεν με κούρασε ποτέ της. Είμαι πέρα για πέρα ένας άνθρωπος της πόλης. Μισώ τη φύση όσο και τους «κλασικούς». Χρωστάω πολλά στο λεξικό και στην εγκυκλοπαίδεια που αχόρταγα τη διάβαζα, όπως κι ο Μπαλζάκ, σαν ήμουν νεότερος. Ως τα 25 χρόνια μου δεν είχα καλά καλά διαβάσει ούτε ένα μυθιστόρημα, εκτός από τα ρώσικα. Μ' ενδιέφερε αποκλειστικά η θρησκεία, η φιλοσοφία, οι φυσικές επιστήμες, η ιστορία, η κοινωνιολογία, η τέχνη, η αρχαιολογία, οι πρωτόγονοι πολιτισμοί, οι μυθολογίες κ.λπ. Σχεδόν ποτέ δεν είχα διαβάσει εφημερίδα, κι ούτε ως τώρα έχω διαβάσει στη ζωή μου αστυνομικά διηγήματα. Όμως καθετί χιουμοριστικό που έπεφτε στα χέρια μου το διάβαζα. Μ' άρεζε η λαογραφία των ανα-

τολικών λαών κι οι ιστορίες για νεράιδες, ιδιαίτερα οι γιαπωνέζικες που είναι γεμάτες βιαιότητα και κακοβουλία. Μ' άρεζαν συγγραφείς σαν τους Χέρμπερτ Σπένσερ, Φαμπρ, Χάβελock Έλις, Φρέυζερ, Χάξλειϋ (τον μεγαλύτερο) και κάτι παρόμοιοι. [...] Με επηρέασαν σημαντικά οι Ντοστογιέφσκι, Νίτσε και Ελί Φωρ. Οι Προυστ και Σπένγκλερ μού στάθηκαν φοβερά γόνοι. Απ' τους Αμερικάνους μονάχα ο Έμερσον και ο Χουίτμαν μπόρεσαν να μ' επηρεάσουν. Παραδέχομαι τη μεγαλοφυΐα του Μέλβιλ, τον βρίσκω όμως βαρετό. Αντιπαθώ επίμονα τον Χένρι Τζέιμς και απεχθάνομαι κυριολεκτικά τον Ε. Α. Πόε. Στο σύνολό τους δεν μ' αρέσουνε τα ρεύματα της αμερικάνικης λογοτεχνίας. Είναι ρεαλιστική, πεζή και «παιδαγωγική». [...] Χρωστάω πολλά στους ντανταϊστές και στους σουρεαλιστές. Προτιμώ τους Γάλλους που δεν είναι Γάλλοι. [...]

Ο σκοπός μου γράφοντας είναι να καθιερώσω μια ευρύτερη πραγματικότητα. Δεν είμαι ούτε ρεαλιστής ούτε νατουραλιστής. Νομίζω πως η ζωή στη λογοτεχνία μπορεί να μορφοποιηθεί με τη χρήση του ονείρου και του συμβόλου. Στο βάθος είμαι ένας μεταφυσικός συγγραφέας και μεταχειρίζομαι το δράμα και τα περιστατικά μόνο σαν τέχνασμα για να πετύχω κάτι πιο βαθύ. [...] Θέλω να διαβάζομαι όσο το δυνατόν από λιγότερους ανθρώπους. Δεν μ' ενδιαφέρει η ζωή της μάζας, ούτε οι προθέσεις των σημερινών κυβερνήσεων του κόσμου. Ελπίζω και πιστεύω πως όλος ο πολιτισμένος κόσμος θα εξαφανιστεί στα 100 χρόνια που μας έρχονται. Πιστεύω πως ο άν-

θρωπος μπορεί να ζήσει πολύ πιο πλατιά και πιο καλά χωρίς «πολιτισμό».

Σταματώ εδώ τα παραθέματα και ελπίζω ότι ο καλοπροαίρετος αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί, στο μέτρο του δυνατού, ένα μέρος της ιδιοτυπίας του Μίλερ, στο έργο του οποίου, για να το διατυπώσω και αλλιώς, το περιγραφικό στοιχείο λειτουργεί μάλλον ως κίνητρο, προκειμένου να περιληφθούν στοιχεία αντλημένα από τις εμπειρίες του και στοχασμοί του «περί ανέμων και υδάτων», για να δολιευθούμε το δικό του χιούμορ. Η συγκρότηση του κειμένου αφήνει πολλά ερωτηματικά για την εσωτερική της συνέπεια, όμως ο αιφνιδιασμός του αναγνώστη περιλαμβάνεται στις προθέσεις του αφηγητή. Δεν είναι χωρίς νόημα ότι ο πρώτος Έλληνας αναγνώστης του, και ιδιαίτερα ενημερωμένος στη νεωτερική λογοτεχνία, Δημήτρης Νικολαρεΐζης, που διάβασε τον Κολοσσό του Μαρουσιού, μιλάει για τα «χαρίσματα» και τα «εξοργιστικά ελαττώματα» του συγγραφέα. Νομίζω ότι αυτή η εκτίμηση ήταν οριακή για έναν Έλληνα υπό αναγκαστική εξορία στο Λονδίνο του 1942, ο οποίος θα περιμένε ένα έργο για τη χώρα του, που την είχε στερηθεί, όχι τόσο πολύ φορτωμένο με αλλότρια στοιχεία. Από τη δική του πλευρά ο Μίλερ, μιλώντας για την Ελλάδα και τους Έλληνες, άλλαζε αντικείμενο χωρίς όμως να αλλάζει τον δικό του βιωμένο τρόπο γραφής. Στην κριτική του ο Ντάρελ το 1945 για τον *Τροπικό του Καρκίνου*, επισημαίνοντας την ιδιαιτερότητά του, υποστήριζε:

[...] Από άποψη φόρμας, το βιβλίο ήταν ένα πραγματικό χάος. «Το χάος είναι μια παρτιτούρα που πά-

νω της γράφεται η αλήθεια» είπε, άλλωστε, ο ίδιος, κάποτε. Εκεί, έβρισκε κανείς τα πάντα: θεωρίες, μονολόγους, νουβέλες, στρατιές εικόνες, φανταστικές εξάρσεις. [...]

[...] Το βιβλίο αποτυγχάνει, αν υποτεθεί ότι αποτυγχάνει, όπου αποτυγχάνει και ο ίδιος ο Μίλερ σαν άνθρωπος: εδώ η αποτυχία του έργου τέχνης είναι στενά συνδεδεμένη με την αποτυχία του δημιουργού του. Μ' όλα όμως τα ελαττώματά του, το έργο του Μίλερ αντιπροσωπεύει κάτι το καινούριο στη σύγχρονη τέχνη. Είναι η φανταστική αυτοβιογραφία, με πρωταγωνιστές ζωντανούς και βέβαια — το συγγραφέα στον βασικό ρόλο. [...]

Ο σύγχρονος αναγνώστης όμως, εκτός από το πρόβλημα της γραφής, την οποία καλείται να αποδεχθεί, αρκετά πλέον εθισμένος στη λοξή οπτική γωνία της αφήγησης, όταν μεταβαίνει στο πεδίο της αξιοπιστίας δικαιούται να αναρωτηθεί για την ακρίβεια της περιγραφής του Μίλερ περιστατικών και ανθρώπων που συνάντησε, δεδομένου ότι ένα εξ αυτών φαίνονται να απέχουν από μια θεμιτή παραλλαγή της πραγματικότητας που εμείς ξέρομε να συνέβαινε.

Επί του προκειμένου έχω υπόψη μου μια πρώιμη επιφύλαξη: Το 1948 δημοσιεύθηκαν δύο αποσπάσματα του *Κολοσσού του Μαρουσιού* στο περιοδικό *Ποιητική Τέχνη* (15/11/48 σ. 350-353, σε μετάφραση της Τέας Ανεμογιάννη) και ένα σχόλιο του νέου τότε ποιητή Μηνά Δημάκη, ο οποίος παραβρέθηκε στη συνάντηση του Μίλερ με τον Λευτέρη Αλεξίου στο Ηράκλειο της Κρήτης και μαρτυρεί

ότι η περιγραφή του Μίλερ για εκείνη τη συνάντηση δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, είναι μάλλον αυθαίρετη, χωρίς όμως να παύει να είναι γοητευτική, με το δηκτικό της πνεύμα (ό.α., σ. 383-385).

Όσο για την προσωπικότητά του και τις εντυπώσεις που άφησε πίσω του ο Μίλερ, το μόνο στοιχείο που διαθέτομε είναι η γραπτή κατάθεση του Σεφέρη. Στις ημερολογιακές του σημειώσεις *Μέρες Γ'* (1934-1940), που εκδόθηκαν το 1977, βρίσκομε πέντε εγγραφές για τον Μίλερ με παρατηρήσεις ενδιαφέρουσες, τόσο ως κρίσεις του Σεφέρη για τον Μίλερ όσο και ως αποδόσεις της συμπεριφοράς του Αμερικανού που ίσως αιφνιδίαζε τον διπλωμάτη, τις εκτίμησε όμως ως αυθόρμητες πράξεις χωρίς αναστολές.

Στην εγγραφή «Σάββατο, 2 Σεπτέμβρη [1939]» αναφέρεται η πρώτη συνάντησή του με τον Μίλερ στο Μαρούσι, στο σπίτι του Κατσίμπαλη, όπου παρίσταται και ο Ντάρελ, αμφότεροι άγνωστοι στον Σεφέρη.

[...] Ο Μίλερ, γνωστός, —αλλά δεν ξέρω τίποτα δικό του— είναι καθαρά Αμερικάνος, πολύ πιο άμεσος όταν εκφράζεται και πολύ πιο μεστός. [...]

Μέρες Γ', σ. 131

Στην εγγραφή «Τετάρτη», χωρίς ημερομηνία, η απλή μόνο πληροφορία:

Απόγεμα στη Ραφήνα με τον Henry Miller.

ό.α., σ. 148

Στην αμέσως επόμενη εγγραφή «Κυριακή απόγεμα», χωρίς ημερομηνία, διαβάζομε:

[...] Στου Κατσίμπαλη και ο Henry Miller. Με πολύ φρέσκια φυσιολογιά, σαν καινούρια. Μου λέει πως ο πρόξενος κάλεσε τους Αμερικάνους και τους ειδοποίησε πως ως το τέλος του μηνός πρέπει να έχουν φύγει από την Ελλάδα. Προσπαθώ να συλλογιστώ με ποιον τρόπο θα μπορούσε να μείνει: ο τόπος τού δίνει τόση χαρά. «Όχι» μου λέει, «τώρα ένιωσα το δάχτυλο της μοίρας πάνω μου, δε θέλω πια να δοκιμάσω να της ξεφύγω. Δε γίνεται τίποτα. Πρέπει να τραβήξω το δρόμο μου».

Φάγαμε. Έπινε σιγά σιγά. Το αλαφρύ κρασί τροφοδοτούσε ένα σωρό ασύνδετα πράγματα. Είχαμε σχηματίσει γύρω έναν κύκλο. «Ξέρετε γιατί σας μιλώ έτσι;» μας έλεγε. «Πέρασα τόσο ωραία εδώ, συγκινήθηκα τόσο, ενθουσιάστηκα τόσες φορές. Είχα τις πιο σπουδαίες διακοπές που θα μπορούσα να ονειρευτώ. Σας μιλώ για να σας δείξω την ευγνωμοσύνη μου· γιατί τώρα ξέρω πως θα χωριστούμε». Αφηνότανε στην ηδονή της ομιλίας και της νέας του κατάστασης που ήταν και πραχτικά ιδωμένη η πιο πρακτική λύση γι' αυτόν: «Κανείς πια δεν μπορεί να με υποδουλώσει. Τι μπορούν να μου πάρουν; Τα Κουαρτέτα του Μπετόβεν; Τις ιδέες που αγαπώ; — Όχι. Όσο για την πραγματική ταπείνωση, τα πράγματα δε λογαριάζουνε για μένα. Το μόνο που λογαριάζει είναι λίγα πρόσωπα. Τα άλλα είναι μια αδιάφορη ύλη. Άλλωστε καμιά ταπείνωση δεν μπορεί να είναι βαρύτερη από την ηθική πληγή του καλλιτέχνη· εκείνη που δημιουργείται από το αίσθημα της διαφοράς που έχουν οι άλλοι άνθρωποι απέναντί του. [...]»

ό.α., σ. 150-151

Έπειτα ο Σεφέρης, συνεχίζοντας, αναφέρει ότι ο Μίλερ τούς αφηγήθηκε μια βίαιη συμπεριφορά του σε ένα καμπαρέ απέναντι σε έναν Εβραίο:

[...] «Στο τέλος, αφού έριξα χάμω με μια βίαιη χειρονομία ό,τι βρίσκουνταν πάνω στο τραπέζι, σηκώθηκα κι έφυγα».

ό.α., σ. 151

Και ο Σεφέρης διηγείται τη συνέχεια:

Ο Δ. [Δ.Ι. Αντωνίου] ρώτησε:

— Ήσασταν πολύ νέος τότε;

— Μα, 33 ή 34 χρονώ.

— Θα καταλάβαινα, παρατήρησε ο Δ., αν ήσασταν πολύ νέος.

Και ο Σεφέρης συμπεραίνει:

(Η παρατήρηση του Δ. δείχνει πόσο πιο φρέσκοι από μας είναι κάτι τέτοιοι άνθρωποι.)

Ο Miller συνέχισε, γράφει ο Σεφέρης, χωρίς να προσέξει:

— Στην Κρήτη γνώρισα τον Αλεξίου. Με κάλεσε στο σπίτι του. Τον βρήκα με λίγους φίλους του. Μόλις μπήκα άρχισαν να με ρωτούν αν διάβασα τούτο ή εκείνο· ποια γνώμη έχω για τούτο ή εκείνο βιβλίο. “Δεν ξέρω τίποτε από όλα αυτά” τους αποκρίθηκα· “είμαστε άνθρωποι, καθίστε να μιλήσουμε σαν άνθρωποι”. Εκείνοι εξακολουθούσαν. “Σας αρέσει ο Έλιот;” ρωτούσε ο Αλεξίου. “Όχι”. “Έχετε δίκιο, εί-

ναι υπερρεαλιστής”. “Μα όχι, δεν είναι καθόλου υπερρεαλιστής. Τον υπερρεαλισμό τον εκτιμώ, αλλά έχει φτάσει σε αδιέξοδο”.

ό.α., σ. 151-152

Η προτελευταία εγγραφή του Σεφέρη, όταν πια ο Μίλερ έχει πλέον φύγει, με χρονολογία «Πέμπτη, 4 Γενάρη [1940]»:

‘Όλο τ’ απόγεμα σήμερα θυμόμουν τον Henry Miller που έφυγε για την Αμερική· την περίεργη συγκίνησή του.

Την παραμονή —προπερασμένη Τετάρτη— είχαμε φάει το βράδυ, μαζί με τον Κατσίμπαλη, στο «Χάνι». Μιλούσαμε για την Ελλάδα. Όπως το βράδυ εκείνο στο Μαρούσι, αυτός μιλούσε περισσότερο. [...]

Γυρίσαμε περπατώντας, απ’ το «Χάνι», αφήνοντας τον Κατσίμπαλη στην πλατεία Κάνιγγος για το Μαρούσι. Ήρθε ως την πόρτα μου. Προχωρήσαμε λίγο ακόμη ως τα κυπαρίσσια της Σωτήρας [Μεταμόρφωσις Σωτήρος]. Γυρίσαμε και χωριστήκαμε. Δεν είχα μεγάλο κέφι να ξαναϊδώ το ξενοδοχείο του. Την άλλη μέρα από ένα εστιατόριο του Φαλήρου όπου έτρωγα, του τηλεφώνησα, την ώρα που ξεκινούσε, κατά τις τρεις. Στη θάλασσα φυσούσε σιρόκος.

ό.α., σ. 160-161

Και η τελευταία εγγραφή «Δευτέρα» [Γενάρης 1940]:

Ο Henry Miller έλεγε: «Εγώ δεν είμαι συγγραφέας» και υποστήριζε, όχι από απαισιοδοξία αλλά αισιοδοξία, πως κάθε τέχνη θα έσβηνε κάποτε. (Ο Durrell το

ερμήνευε αυτό προσθέτοντας: «τέχνη σαν τη δική μας».) Χαρακτηριστική φράση ανθρώπου για τον οποίο αιωνιότητα δεν υπάρχει, ή μάλλον η αιωνιότητά του είναι αλλού παρά στο έργο του. Έλεγε ακόμη: «Δεν είμαι συγγραφέας, είμαι άνθρωπος». Μισούσε κάθε πράγμα μηχανικό, αφηρημένο.

Ήταν ένας άνθρωπος παλαβός από ενθουσιασμό γιατί βρήκε τη φωνή του. Όταν ξέρεις τι θα πει τούτο, καταλαβαίνεις τι μπορεί να πάθει κανείς όταν νιώσει πως ο θεός του χάρισε μια φωνή δική του· τον έπλασε κι αυτόν άνθρωπο με φωνή.

Ο Η.Μ. κάνει κάποτε την εντύπωση πως είναι σαν το φυτό· θα ήθελα να δώσω σ' αυτή τη φράση την καλύτερη δυνατή ερμηνεία· είναι ένα αξιοθαύμαστο χαρακτηριστικό του· όχι πια ο άνθρωπος αλλά ένας άνθρωπος, κάτω από την ανθρώπινη επιφάνεια, βγάζοντας, όταν μπορεί να ξαναγυρίσει από το βυθό, ένα παράξενα λαξεμένο κεφάλι ακαθάριστο από τη λάσπη.

ό.α., σ. 162

Με ό,τι έχει εδώ παρατεθεί έγινε προσπάθεια να δοθεί: (α) το λίγο πολύ άγνωστο (καλώς νοούμενο) παρασκήνιο της επίσκεψης του Μίλερ στην Ελλάδα, (β) η από τυχαία περιστατικά αλλαγή του προγράμματός του, (γ) επιλογές των αποκαλυπτικών γραπτών ομολογιών περί εαυτού, πηγών, μορφής της γραφής του και άρθρων πίστεώς του, και (δ) εικόνα της συμπεριφοράς του ανθρώπου όπως εισπράχθηκε από τον Σεφέρη, του μόνου που έχουμε μαρτυρία από ελληνικής πλευράς —κατατεθειμέ-

νη στις όχι πολύ γνωστές ημερολογιακές του *Μέρες*, και η οποία ίσως ερμηνεύει τους λόγους για τους οποίους ο πληθωρικός αυτός άνθρωπος επικοινωνήσε περισσότερο με τον επίσης πληθωρικό και παρορμητικό Γιώργο Κατσιμπαλή —τον «χολοσσό» της όλης ιστορίας, ως κορυφαίο πρόσωπο του χορού—, που τον μάγεψε και με τις οριακές ευαισθησίες του, μπόρεσε να εκτιμήσει την ανιδιοτέλεια του ακατάσχετου προφορικού του λόγου, και, όσο εκτιμώ, στην απόδοση της παράστασης της συναρπαστικής μορφής του βρίσκονται —μάλλον από εκλεκτική συνάντηση ιδιοσυγκρασιών— οι πιο αντιπροσωπευτικές σελίδες του βιβλίου, με τον εύστοχα μετωνυμικό και δικαίως αξιολογικό τίτλο.

Όλες αυτές τις πληροφορίες, εξωκειμενικές, που αφορούν αποκλειστικά τον άνθρωπο, να τις παραμερίσουμε, διότι το συγγραφικό έργο του Χένρι Μίλερ έχει άλλες πηγές, είναι ένα άλλο ξεχωριστό «παραμύθι», που ο αναγνώστης (χωρίς ασυμμάζευτα κριτικά και ερμηνευτικά βοηθήματα) καλείται ανεπηρέαστος να αντιμετωπίσει, προκειμένου να επικοινωνήσει με έναν πληθωρικό, ανιδιοτελή και ευφάνταστο λόγο.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

ΧΕΝΡΙ ΜΙΛΕΡ

Ο ΚΟΛΟΣΣΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΟΥΣΙΟΥ

και ΠΡΩΤΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ΜΟΝΗ ΝΟΜΙΜΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

«Αν είμαι ένας επαναστάτης, όπως έχει ειπωθεί, το είμαι ασυναίσθητα. Δεν είμαι σ' επανάσταση ενάντια στην παγκόσμια τάξη».

Χένρι Μίλερ

Ο Χένρι Μίλερ, που διέμενε τότε στο Παρίσι, αφηφώντας τους κακούς οιωνούς –όταν τα μηνύματα του Β' Παγκόσμιου πολέμου διαγράφονταν στον ορίζοντα– αποφασίζει να έρθει στην Ελλάδα το 1939, έχοντας εξασφαλίσει τη φιλοξενία του άγγλου συγγραφέα Λόρενς Ντάρελ, ο οποίος ζούσε στην Κέρκυρα. Αρχικά κινήθηκε χωρίς πρόγραμμα, πηγαίνοντας αποδώ και αποκεί. Θα εντυπωσιαστεί από τις συναντήσεις του με τον Κατσίμπαλη, τον Σεφέρη, τον Αντωνίου, τον Χατζηκυριάκο-Γκίκα, τον Τσάτσο και εξαιτίας τους θα παρατείνει τη διαμονή του. Θα φύγει από την Ελλάδα μεζόμενος από την αμερικανική πρεσβεία που ήθελε να εγκαταλείψουν οι υπήκοοί της τον τόπο, λόγω του πολέμου που είχε αρχίσει πλέον.

Οι εντυπώσεις του από το ταξίδι του θα πάρουν τον τίτλο *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού* και συνιστούν μια ιδιότυπη περιδιάβαση στην ελληνική ανθρωπογεωγραφία.

Στο βιβλίο συμπεριλαμβάνονται και οι σημειώσεις που ο Χένρι Μίλερ άφησε στον Γιώργο Σεφέρη πριν φύγει από την Ελλάδα, οι οποίες φέρουν τον τίτλο *Πρώτες εντυπώσεις από την Ελλάδα*, και στο παρελθόν είχαν κυκλοφορήσει σε χωριστό βιβλίο.

ISBN 978-960-375-765-8

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΕ 3765